

MƏNBƏŞÜNASLIQ VƏ TARİXŞÜNASLIQ – SOURCE STUDIES AND
HISTORIOGRAPHY

UOT: 39

MUZEYLƏRDƏ DİNİ MƏDƏNİYYƏT NÜMUNƏLƏRİ
(MİLLİ AZƏRBAYCAN TARİXİ MUZEYİNİN MATERIALLARI ƏSASINDA)

©2024

NURƏNGİZ QARAYEVA*

*Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Etnoqrafiya Elmi Fondu
ORCID: 0000-0001-8370-3497; e-mail: qarayeva.nurmgiz@bk.ru
<https://doi.org/10.59849/2523-4765.2024.1.46>

Xülasə: Ərəb xilafətinin tərkibinə daxil olmaq, müxtəlif ölkələrlə geniş iqtisadi, mədəni əlaqələrin bərqərar edilməsi, vahid din, əxlaqi və hüquqi normaların oxşarlığı, ərəb dilinin elmi, rəsmi və ünsiyyət kimi yayılması VIII əsrin sonu IX əsrin əvvəllərində maddi, mənəvi mədəniyyətdə əsaslı dəyişikliklərə səbəb oldu. Yeni din, ideologiya, bütövlükdə İslam ənənələri daha artıq şüura və gündəlik həyat reallıqlarına hakim oldu. Sözsüz ki, insanların əxlaqına, məişətinə, mədəniyyətinə nüfuz edən bu dəyişikliklər maddi mədəniyyətdə də dərin izlər qoymuşdur.

Təqdim olunan məqalədə İslam dininin yaranmasından sonra, maddi və mənəvi mədəniyyətdə yaranan dəyişikliklər və bu mədəniyyətin Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin fondlarında qorunub saxlanılan izləri; Qurani-Kərim, ibadət zamanı istifadə edilən namazlıq və möhürlərdən, habelə, əba, çadra, əmmamə və s. kimi geyim növlərindən də bəhs edilmişdir.

Açar sözlər: islam, din, namaz, möhür, dini geyimlər

EXAMPLES OF RELIGIOUS CULTURE IN MUSEUMS
(BASED ON MATERIALS FROM THE NATIONAL MUSEUM OF
HISTORY OF AZERBAIJAN)

©2024

NURƏNGİZ GARAYEVA*

* Ethnographic Scientific Foundation of the National Azerbaijan History Museum
ORCID: 0000-0001-8370-3497; e-mail:qarayeva.nurmgiz@bk.ru

Abstract: *Becoming a part of the Arab Caliphate, establishment of broad economic and cultural ties with various countries, similarity of common religion, moral and legal norms, spread of Arabic language as a scientific, official and communicative language led to fundamental changes in material and spiritual culture of the end of VIII – beginning of IX centuries. The new religion, ideology, and Islamic traditions generally dominated the consciousness and realities of everyday life. Of course, these changes, which permeated the morals, everyday life and culture of people, left deep traces in the material culture as well.*

The article examines the changes in material and spiritual culture after the establishment of the Islamic religion and traces of this culture preserved in the collections of the National Museum of History of Azerbaijan: the Holy Quran, prayers and mohr (prayer stone) as well as aba, chadra, ammame, etc. The types of clothing were also mentioned.

Keywords: *Islam, religion, prayer, mohr, religious clothing*

ОБРАЗЦЫ РЕЛИГИОЗНОЙ КУЛЬТУРЫ В МУЗЕЯХ
(ПО МАТЕРИАЛАМ НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ ИСТОРИИ
АЗЕРБАЙДЖАНА)

©2024

НУРАНГИЗ ГАРАЕВА*

* Этнографический научный фонд Национального музея истории Азербайджана
ORCID: 0000-0001-8370-3497; e-mail:qarayeva.nurmgiz@bk.ru

Резюме: *Вхождение в состав Арабского халифата, установление широких экономических и культурных связей с различными странами, сходство общей религии, моральных и правовых норм, распространение арабского языка как научного, официального и коммуникативного привели к коренным изменениям в материальной и духовной культуре конца VIII – начала IX вв. Новая религия, идеология, исламские традиции в целом доминировали в сознании и реалиях повседневной жизни. Разумеется, эти изменения, проникшие в мораль, быт и культуру людей, оставили глубокие следы и в материальной культуре.*

В статье рассматриваются изменения в материальной и духовной культуре после утверждения исламской религии и следы этой культуры, сохранившиеся в фондах Национального музея истории Азербайджана: Священный Коран, джанамаз и мохур, используемые при богослужении, а также аба, чадра, еммамэ и др виды одежды были упомянуты.

Ключевые слова: *Ислам, религия, джанамаз, мохур, религиозная одежда*

Giriş

Bəşər sivilizasiyası tarixində mühüm rol oynamış və bu gün də dünyanın bir çox ölkələrində həyatın müxtəlif sahələrinə təsirini davam etdirən dünya dinlərindən biri də İslam dinidir. Mənəviyyatın əsasını təşkil edən din, eyni zamanda, etik normaların, əxlaqi dəyərlərin mənbəyidir. Demək olar ki, cəmiyyətdə hökm sürən adət və ənənələrin əksəriyyəti əsasən dini mənşəlidir.

İslamın geniş yayılmasını təkcə dini etiqad baxımından izah etmək düzgün deyil. İslamın yayılması, həm də mədəni ənənə və elmlə bağlıdır. Hər bir xalqı dünyaya tanıdan amillərdən biri həmin xalqın mədəniyyətidir. Azərbaycan islamı dəyərlərə sadıqdır və bu dəyərlərin nəsillərdən-nəsillərə ötürülməsi ilə xalqımızın mədəniyyəti əsaslı şəkildə zənginləşmişdir.

Dini əşyalar haqqında

İslam dinindən danışarkən ilk növbədə Qurani-Kərim”dən bəhs etmək lazımdır. “Qurani-Kərim” İslam dinin müqəddəs və əsas kitabıdır. İslam dininin əsasları öz təəcəssümünü “Qurani-Kərim” də tapmışdır. İslam sivilizasiyası, mədəniyyəti, Quran əsasında təşəkkül tapmış, Quranın gətirdiyi mənəvi dəyərlərdən qidalanmışdır. Quranın əmr və qadağanları əsrlər boyu müsəlmanların həyat, davranış və təfəkkür tərzini müəyyən etmiş, onların bu və ya digər şəraitdə başqa cür deyil, məhz bu cür hərəkət etməsini şərtləndirmişdir. Quranda insanı düşündürən bütün problemlərin həllini tapmaq mümkündür. “Quran” Allahın mələyi vasitəsi ilə Hz. Məhəmmədə vəhy etdiyi ibrətəməz kəlmələrdir. 114 surə və 6236 ayədən ibarət olan “Qurani-Kərim”in ən uzun surəsi Bəqərə surəsi (286 ayə), ən qısa surəsi isə Kövsər surəsidir (3 ayə). Quranın ən uzun ayəsi Bəqərə surəsinin 282-ci ayəsidir. Qurani-Kərim insanları düzlük, mənəvi paklıq və zənginlik, əxlaqi saflıq ruhunda tərbiyə edir.¹ Quran-Kərimin Azərbaycan dilinə ilk tərcüməçisi, maarifçi ziyalı Mir Məhəmməd Kərim Ağa Cəfərzadədir.²

Hələ keçən əsrdə Azərbaycan qadınları müqəddəs kitabın qorunması üçün müxtəlif parçalardan üzəri güləbətın, muncuqla bəzədilmiş üzlüklər tikmişdilər. Bu da xalqımızın islam dininə, onun müqəddəs kitabına olan hörmət və ehtiramın təəcəssümü sayıla bilər (şəkil 1,2).

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Sənədli Mənbələr fondunda “Qurani-Kərim”in bir neçə nüsxəsi və onun akademik Z.Bünyadov tərəfindən Azərbaycan dilində əlyazma formasında tərcüməsi mühafizə edilir.

Xalça İslamın obrazlı təsəvvürlərinin naxışlar vasitəsilə maddi məkan üzərində təşəkkül tapdığı mədəni irs nümunəsidir. Burada bəşəri fikirlər, yarıdan

¹ Hidayət Orucov. **Azərbaycanda din ən qədim dövrdən bu günədək**. Bakı, “İdrak”, 2012, s.156.

² <https://aydinyol.aztc.gov.az/newsview/1235/Quranin-Azerbaycan-diline-ilk-tercumechisi>).

və varlıq arasındakı münasibət rəmzliliklərlə ifadə olunur.³ Təbii ki, xalçalar sırasında ibadət üçün istifadə edilən namazlıq xalçalar xüsusi önəm daşıyır. Dini ayinlə bağlı olaraq meydana gəlmiş namazlıq xalçalar xalqımızın tikmə sənətinin müxtəlif çalarlarını özündə ehtiva edir. Demək olar ki, muzeyin Etnoqrafiya fondunda 100-dən çox namazlıq xalça qorunub saxlanılır. Bu xalçalar bədi quruluşu, rənginə, parçasına, tikmə növünə və nəhayət ölçülərinə görə bir-birlərindən fərqlənir. Namazlıq nümunələrinin qələmkar, təkəldüz, güləbətın, pilək, tor-tikmə, xovlu xalça toxunuşlu və ağ parça üzərində ipək tikməli olması onların ən çox maraq doğuran cəhətlərindəndir.⁴

“Namazlıq” xalçalarının üzərində əsasən “ələm”, “mehrab” və Qurani-Kərimdən ayələr həkk edilirdi. Bədi tikmə və toxunma namazlıqlarda bəzi hallarda hicri tarixi ilə toxunduğu il, sənətkarın adı və müqəddəs şəxsiyyətlərlə bağlı yazılar olurdu (Şəkil 3, 4).

İslamda şiə müsəlmanları namaz qılarkən möhürlərdən istifadə edirlər. Gildən hazırlanan qəhvəyi rəngli möhürlər alın nahiyəsinə qoyulur və bu da əsas alımların torpağa dəyməsi məqsədini daşıyır. Formalarına görə dairəvi olsalar da, onların dördkünc və düzbucaqlı formalarına da rast gəlinir. Möhürlərin üzərində dini yazılar, allahın və imamların adları yazılır və müxtəlif həndəsi naxışlarla bəzədilir. Çox vaxt möhürləri qorumaq üçün onlara xüsusi üzlüklər tikirlər. Bu möhür üzlükləri məxmər, tirmə, ipək və s. parçalardan tikilir, üzəriləri müxtəlif naxışlarla bəzədilirdi (şəkil 5, 6).

Muzeydə qorunan dini əşyalar sırasında ələmlərində özünəməxsus yeri vardır. “Ələm” ərəb sözü olub “bayraq”, “öndə gedən” mənasını daşıyır. “Ələm” bir çox dövlətlərin o cümlədən, Səfəvilər hakimiyyəti və Şah İsmayıl Xətai dövlətinin rəsmi dövlət simvolu olmuşdur. Belə ki, ilahiyyatçı Kənan Hüseynovun fikirlərinə görə, “*Şeyx Heydər Şirvana yürüş edərkən bayraq üzərində tuğ (at tükü) əvəzinə bürüncdən ələm asılmışdır. Şeyx Heydər in Dağıstanda, indiki Xasavyurd kəndində həlak olmasından sonra müridləri həmin bayrağı onun türbəsinin üzərinə sancıblar*”.⁵

Səfəvilər dövlətinin dağılmasından sonra İranda, Əfqanıstanda, həmçinin Şimali Qafqazda yaranan bir çox hakim sülalələr dini mərasim və döyüşlərdə ələmdən rəmz kimi istifadə etməyə başlamışdılar. Şeyx Şamilin rus çarizminə qarşı müridizm hərəkatında da ələm əsas rəmzlərdən biri olmuşdur. Hazırda Əfqanıstanda, Hindistanın siqhlər cəmiyyətində və bir sıra müsəlman dövlətlərində ələm yalnız dini ayin və mərasimlərlə uzlaşan rəmz halını alıb.

Şiə müsəlmanların mübarizə və əqidə simvolu olaraq dini mahiyyət kəsb edən ələmlər Kərbəla şəhidlərinin şəhadət rəmzi sayılır. Ələmi rəmz və ibadətqah hesab edən şiə müsəlmanlar ona nəzir və hədiyyələr gətirirlər. Hətta inanca görə, ələmə nəzir deyib yerinə yetirməsən onun qəzəbinə düşər olarsan. Ələmlərə

³ Xədicə Əsədova. **Azərbaycan xalçalarında İslam mədəniyyətinin izləri**. Bakı İslam mədəniyyətinin paytaxtıdır, “Elm və təhsil”, 2009, s.119.

⁴ Tural Şiriyev. **İslam mədəniyyəti və Azərbaycan məişəti**. AMEA MATM. Bakı, 2021, s.11.

⁵ Kərim Hüseynov. İslam dünyasında ələm. “**Oxu**” jurnalı, 16-31 dekabr 2011.

minbərlərdə, bəzi məscidlərin minarələrində və namazda, əsasən, imam durduğu yerdə, həmçinin şiə bayraqlarında, dini şəkillərində, dini əşyalarında da rast gəlmək olar. Müxtəlif çeşidlərdən, əsasən, metaldan ibarət olan ələmlər demək olar ki, çox vaxt əl – beş barmaq formasında olurdu. Buna görə də bəzən onlara “beş barmaq” – da deyirdilər. Toxunulmaz və müqəddəs hesab edilən ələmlərin üzərində milli ornamentə uyğun naxışlar, kitabələr olur (şəkil 7).

Ələmlər Məhərrəmlik mərasimində Aşura gününün əsas atributu sayılır. Aşurada güclü qol gücünə sahib bir şəxs ələmi şəfaverici xüsusiyyətinə malik olduğu inancından onu gəzdirməyə başlayır. Bu mərasim, əsasən, Cənub rayonlarında, İran və İraqda xüsusi qeyd edilir. Səfəvilər dövlətində ordu başçılarının, baş komandanın, qazı başçılarının özlərinə məxsus ələm nişanları olan bayraqları mövcud olub.

Muzeydə islam dininə məxsus eksponatlardan danışarkən burada qorunan dini bayraqlardan da bəhs etmək lazımdır. Bayraq qədim dövrlərdən başlayaraq bütün dövlətlərin mübarizə simvolu olmuşdur. Döyüşlər zamanı bayraqların qorunması vacib sayılırdı. Bayrağın enməsi döyüşün məğlubluğu demək idi. Buna görə də döyüşdə əlində bayrağı tutan döyüşçü onu var gücü ilə qorumağa çalışırdı. Dini bayraqlar adətən, tünd rəngli parçalardan hazırlanırdı. Matəm mərasimi zamanı bayraqların baş hissəsinə “ələm” taxırdılar. Muzeyin Silahlar və bayraqlar fondunda şiə və sünni müsəlmanlara məxsus dini bayraqlar qorunub saxlanılır.

İnventar nömrəsi 730 sayılı bayraq əsasən şiə müsəlmanları tərəfindən məhərrəmlik mərasimində istifadə edilmişdir. Yaşıl rəngli ipək parçadan hazırlanmış üçbucaq formalı olub, XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərinə aiddir. Bayrağın kənarlarına zərli güləbətindən ensiz zəncirə tikilmiş, gümüşü güləbətindən saçaq salımb (şəkil 8).

Digər mərasim bayrağı qara rəngli parçadandır. Üzərində ərəb dilində “Ya məzlum Hüseyin” (يا مظلوم حسين) sözləri yazılmışdır. Bayrağın mərkəzində “şirixurşid” təsviri vardır (şəkil 9).

Dördkünc formalı qəhvəyi rəngli məxmər parçadan tikilmiş bayraq sünni təriqətində olan müsəlmanlara aiddir. Bayraqda çərçivənin ortasında çəhrayı məxmərdən qurama üsulu ilə ağızları yuxarıya baxan, iç-içə yerləşdirilmiş iki ayparanın içinə beşguşə ulduz tikilib. Bayrağın kənarlarına və çərçivənin içəri küncələrinə qəhvəyi qaytanla ərəb əlifbasında müxtəlif dini ifadələr tikilib. Çərçivənin içərisində “Əbu Bəkr”, “Ömər”, “Osman”, “Əli”, kənarlarında isə ərəb dilində “Allahdan başqa ilahi yoxdur, Məhəmməd onun elçisidir”, “Qələbə allahdandır”, “Həqiqətən mən sənə aşkar qələbə bəxş etdim” sözləri yazılıb (şəkil 10).

Maddi mədəniyyətin digər sahələrində olduğu kimi, islam dini geyim mədəniyyətinə də öz təsirini göstərmişdir. Belə ki, ərəblərə məxsus geyimlər, tədricən, olaraq xalqımız arasında da yayılmağa başlamışdır.

Dini geyimlər arasında əbanın öz yeri var. Sosial-mənsubiyyət baxımından din xadimlərinə məxsus olan bu geyim növü biçim üslubuna, materialına, rəng çalarına, geyinmə tərzinə görə digər kişi geyimlərindən fərqlənirdi. Əba geyimi biçim

formasına görə Midiya geyimlərinə bənzədiyinə görə çox vaxt onun bu ənənələr arasında yarandığı fikirləri də irəli sürülür.⁶

İlk baxışdan xələti xatırladan bu geyim enli, yaxası açıq, uzunqol, ətəkləri yerə qədər olan libasdır. Əbalar müxtəlif rəngli, əsasən də qara rəngli parçalardan tikilirdi. Əba çiyinə salınır və bürüncək kimi istifadə edilirdi. Əbanın altından nisbətən gödək biçimli qəba geyinilirdi. Adətən, yüksək rütbəli ruhani dairələrin əbalarının çiyini, qolları, yaxası və ətəkləri güləbətin saplarla bəzədilirdi. Bu əbalar, hətta, bəzən yüksək rütbəli şəxslər tərəfindən hörmət əlaməti olaraq hədiyyə də verilirdi.

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Etnoqrafiya fondunda müxtəlif biçimli və rəngli xeyli sayda əbalar qorunub saxlanılır. Bunların arasında Qafqaz müsəlmanlarının səkkizinci şeyxülislamı olmuş Axund Zeynalabidin Ağa Cavad oğlu Əlizadəyə (1871-1954) məxsus əba da vardır (şəkil 11).

Kişi baş geyimi arasında olan “əmmamə”ni dini geyimlər sırasına daxil etmək olar. İslam dininin qəbul edilməsindən sonra “əmmamə” din xadimlərinin baş geyimlərinin mühüm tərkib hissəsi olmuşdur. “Əmmamə” ərəb ölkələri, Orta Asiya, Yaxın və Orta Şərqi bütün müsəlman dövlətlərində istifadə edilmişdir. Müəyyən dini bilgiləri olmayan şəxslər “əmmamə”ni başlarına qoymaqdan çəkinirdilər. Şiə əqidəsində oxuyanlar üçün “əmmamə”nin xüsusi forması və rəngi vardır. Ensiz ipək parçadan hazırlanan “əmmamə” başa araqcın və ya külahın üstündən qoyulurdu. “Əmmamə”lər bir-birindən parçasının rənginə, ölçüsünə və dolama qaydalarına fərqlənirdi. Onların ölçüsü hər bir kəsin boyuna müvafiq olurdu. Əmmamənin bağlanma formasından və rəngindən onu daşıyan şəxsin kimliyini, hansı zümrədən olduğunu və hansı vəzifəyə sahibliyini asanlıqla təyin etmək mümkün olurdu. Seyyidlər qara, şairlər, rəssamlar və alimlər isə başlarına çox böyük ağ əmmamə qoyardılar. Alim və şairlər başa dolanan əmmamənin ucunu sol tərəfdən çiyinləri üstə salar və yalnız namaz qıldıkları vaxt ucunu çənə altından götürüb sağ tərəfdə bağlayardılar. Belə əmmamələrin yandan sallanan ucu çox vaxt naxışlarla bəzədilirdi və aşağısı saçaqlı olurdu. Azərbaycanlı din xadimləri əsasən, ipəkdən, humayun və batist ağından hazırlanan əmmamə geyinirdilər. Şəriət qanunlarına görə, əmmamədən təkcə baş geyimi kimi istifadə edilməmiş, o, həm də əməli əhəmiyyət kəsb etmişdir (şəkil 12).

İslam dinin təsiri qadın geyimlərindən də yan keçməmişdir. Bu sırada qadın baş örtükləri olan çadra və çarşabı misal göstərə bilərik. Bunların mənşəyi və tarixi haqqında müxtəlif fikirlərin irəli sürülməsinə baxmayaraq, Qurani-Kərimin Əhzab surəsinin 59-cu ayəsində qeyd edilib: “Ya Peyğəmbər! Zövcələrinə, qızlarına və möminlərin həyat yoldaşlarına de ki, (naməhrəm yanında) çarşablarını örtünlər. Bu, onların tanınması və onlara əziyyət verilməməsi üçün daha münasibdir. Allah bağışlayan və rəhm edəndir”.⁷ Doğrudur, Quran ayəsində çadranın dini geyim olduğu göstərilməsə də, bu örtüklərin məhz İslam dininə məxsus geyim mədəniyyəti

⁶ Rasim Əfəndiyev. **Azərbaycanın maddi mədəniyyət nümunələri** (Geyimlər). Bakı, “Azərneşr”, 1960, s.10.

⁷ **Qurani-Kərim** (ərəb dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə edənlər: Z.Bünyadov və V.Məmmədəliyev). Bakı, “Azərneşr”, 1992. Quran Əhzab surəsi, ayə-59.

yəti olduğu göstərilir. Quran ayəsində verilən “cələbib” sözü ərəb dilində “cilibəb” sözünün cəm formasıdır və o qadının bədənini örtən gen paltar kimi başa düşülür.⁸ Bu baş örtükləri qadınların bədənlerini naməhrəmlərdən qorumaq məqsədi daşıyırdı və keçmişdə bütün müsəlman aləmində qadın geyiminin vacib ünsürü sayılırdı. Çadra və ya çarşab müxtəlif parçalardan: qara rəngli atlas, dama-dama ipək, pambıq və s. xüsusilə, isə codana adlanan parçadan tikilirdi. Onların ölçüləri çox vaxt 2x1.5 sm. olurdu. Bakı şəhəri küləkli olduğuna görə, bəzən çadranın belindən onu xüsusi belbağı ilə bağlanması faktına da təsadüf edilirdi.⁹

Qadın dini geyimlər sırasında rübənd və ya niqabda yer alır. Belə ki, yad, naməhrəm kişilərdən qorunmaq üçün rübənd, niqab kimi dini geyimləri dini geyimlərdən istifadə edirdilər. Rübənd və ya niqab tirmədən, pambıq, əsasən isə, ipək parçadan düzbucaqlı formada hazırlanırdı. Lakin, dördkünc formada hazırlanan rübəndlərə də rast gəlmək mümkündür. Rübəndlərin üzəri müxtəlif ornamentlərlə bəzədilirdi. Rübəndin gözə yaxın olan hissəsi torla hörülürdü. Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Etnoqrafiya fondunda xeyli sayda rübənd və ya niqaba rast gəlmək mümkündür (şəkil 14, 15, 16).

Bundan başqa, əhəlinin gündəlik həyatlarında, xüsusən də məişət və təsərrüfat həyatlarında istifadə etdikləri müxtəlif çeşidli sənətkarlıq məmulatları da birbaşa İslam dini ilə bağlıdır. Məsələn, saxsıdan və misdən hazırlanmış aftafa, ləyən, şərbətxorlar (qeyd edək ki, şərbətxorlardan mərasimlər zamanı, xüsusən məhərrəmlik mərasimində istifadə edilirdi), güləbdanlar, qırxaçar camları və s. Bu əşyalar üzərində Quran ayələri və başqa dini məzmunlu yazılar həkk olunmuşdur. Belə ki, mis süfrə qabları, su qabları üzərindəki kitabələr, demək olar ki, Allahdan xeyir-bərəkət diləməyin ifadəsi kimi həkk edilmişdir.

Nəticə

Beləliklə, İslam özünəməxsus dünyagörüşünə rəğmən ona etiqad edən bir çox xalqlar, ölkələr və şəhərlər üçün yalnız bir din deyil, həm də bir mədəniyyət hadisəsi, həyat tərzini olmuşdur. Maddi mədəniyyətin dini məzmunla bağlı nümunələrinin muzey materialları əsasında öyrənilməsi xalqımızın mədəni və məişət həyatında İslam dininin rolunu daha dərinədən öyrənməyə imkan verir. Muzey materiallarının araşdırılması İslam ənənələrinin Azərbaycan xalqının məişət həyatının ayrılmaz bir hissəsi olaraq qorunub saxlandığını və bu gün də həmin dəyərlərin inkişaf etdirilərək, yeni nəsillərə çatdırıldığını söyləməyə imkan verir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI – REFERENCES

1. Əfəndiyev Rasim. **Azərbaycanın maddi mədəniyyət nümunələri (Geyimlər)**. Bakı, “Azərənəşr”, 1960, 35 s.

⁸ Nurəngiz Qarayeva. Azərbaycan filmlərində dini geyimlər. **Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Gəncə Bölməsinin “Xəbərlər məcmuəsi”, 2023, №2(6) 50 s.**

⁹ Mustafayev Arif. Azərbaycanın maddi mədəniyyət tarixi (etnoqrafik materiallar əsasında tipoloji tədqiqat). Bakı: “**Bakı Universiteti**”, 2009, s.140.

2. Əsədova Xədicə. **Azərbaycan xalçalarında İslam mədəniyyətinin izləri**. Bakı İslam mədəniyyətinin paytaxtıdır, “Elm və təhsil”, 2009, 168 s.
3. Hüseynov Kərim. **İslam dünyasında ələm**. Oxu jurnalı, 16-31 dekabr 2011.
4. Qarayeva Nurəngiz. **Azərbaycan filmlərində dini geyimlər**, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Gəncə Bölməsinin “Xəbərlər məcmuəsi”, 2023, №2(6) 223s.
5. **Qurani-Kərim** (ərəb dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə edənlər: Z.Bünyadov və V.Məmmədəliyev). Bakı, “Azər nəşr”, 1992, 719 s.
6. Mustafayev Arif. **Azərbaycanın maddi mədəniyyət tarixi** (etnoqrafik materiallar əsasında tipoloji tədqiqat). Bakı: “Bakı Universiteti”, 2009, 420 s.
7. Orucov Hidayət. **Azərbaycanda din ən qədim dövrdən bu günədək**. Bakı: “İdrak”, 2012, 428 s.
8. Şiriyev Tural. **İslam mədəniyyəti və Azərbaycan məişəti**. AMEA MATM, Bakı, 2021, 171 s.

İnternet resursları

9. <https://aydinyol.aztc.gov.az/newsview/1235/Quranin-Azerbaycan-diline-ilk-tercu-mechisi>).

MÜƏLLİF HAQQINDA MƏLUMAT – INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Qarayeva Nurəngiz Abasqulu qızı – dissertant, AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu. Azərbaycan, Bakı.

Karayeva Nurəngiz Abaskulu – candidate for a degree at, A.A.Bakikhanov Institute of History and Ethnology, ANAS. Azerbaijan, Baku.

EF 2315 (şək.1)

EF 8850 (şək.2)

EF 4143 (şək.3)

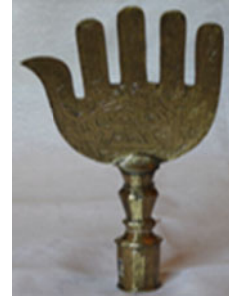
EF 6013 (şək.4)

EF 6293 (şək.5)

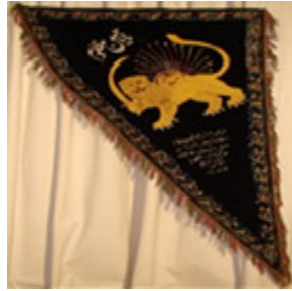
EF 7887 (şək.6)

EF 3284 (şək.7)

SBF 730 (şək.8)

SBF 3267 (şək.9)

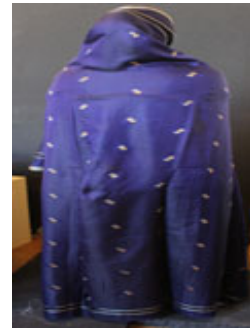
SBF 1825 (şək.10)

EF 9160 (şək.11)

EF 9885 (şək.12)

EF 8274 (şək.13)

EF 2307 (şək.14)

EF 7774 (şək,15)

EF 7733 (şək.16)